

Ryszard Kapuściński

Lapidárium VI.

(1. rész)

*A töredék velem született kifejezőmód,
létforma. A töredékért születtem.*

Emil Cioran

*A töredék megértésre ösztönöz, világunk
folyamatos struktúrájára tanít, elbűvöli
az embert az ideiglenesség varázsával.*

Walter Hilsberg

Írni annyi, mint megérinteni az ismeretlent.

Marguerite Duras

Látogatás egy autista gyermekeknek fenntartott wrocławai iskolában. Minden gyereknek saját konduktora van. A szünetben ezekkel a nevelőkkel beszélgettem. Olyan benyomásom keletkezett, hogy nemcsak ők hatnak a gyerekekre, hanem a gyerekek is – a jelenlétükkel, a viselkedésükkel, a létezésükkel – ugyanúgy hatást gyakorolnak a fiatal nevelőnőkre, s azok mind szorosabban kötődnek a rájuk bízott gyerekekhez. Valamiféle mély szimbiózis jön létre közöttük, olyan kötelék, amely mindkét fél számára fontos, mert a kis gondozottak fokozatosan szükségessé válnak nevelőik számára, akik köztudottan nemcsak az idejüket szentelik ezeknek a gyerekeknek, hanem személyiségük egy részét is.

Még kéziratban olvastam Aleksander Ziemny *Miarka do miarki* (Lépésről lépésre) című karcolatgyűjteményét, mert a szerző arra kért, írjak a könyvhöz bevezetőt. Sok szép, lágyszó, visszafogott tónusban írt lírai jelenet található benne. Ilyen kifejezések: „gyönyörű méreg” vagy „mosolygó melankólia”. Továbbá:

- „inkább élt az éneklésben, mintsem a valóságban”,
- „a hétköznapi élet felhígult élet”,
- „ott alig akadt olyan, aki a szintjelző fölé emelkedett volna”,
- „szerettek volna valamit megjavítani magukban, kivilágítani”,
- „nem a csatározásoktól, hanem a szövetségektől reméltek hasznot”,
- „az igazi klasszikus folyamatosan, hangoskodás nélkül dolgozik”,
- „reménytelenül jellegtelen ember”,
- „a haladás igazi arisztokrata – rombolja az egyenlőséget”,
- a sovínisztákról: „a csoportos pártoskodás az üldözési szándék sajátos megnyilvánulása”,

A Ryszard Kapuściński halála után Lengyelországban megjelent naplóregényt folytatásokban közöljük. (A Szerk.)

- „amíg koldus az ember, üljön csöndben, ne fantáziáljon, ne ugráljon”,
- „könnyen nevetségessé válhatsz, amikor megpróbálsz valakit megismerni”,
- „a tény plasztikája a fontos, nem születésének pillanata”,
- „ha régi lemezt teszünk fel, nehéz megállítani”,
- „romboló szándékú emberből 10–15-ször több van, mint értéket teremtőből”,
- „mellékes tartalmak”,
- Newman kapcsán: „szellemi tolokodás jellemzi, az pedig rombolja a személyiséget”,
- „a katolikusok jellemzője: az erények egoizmusa. A technikában ezt centripetális erőnek nevezzük. Ezekből az erényekből származik a bűn gyűlölete, a bűn alatt elsősorban a rend megzavarását értve”.

Egyetlen más világ sem differenciáltabb, megosztottabb a gyerekek világánál. Természetesen a felnőttek világa is tele van egyenlőtlenségekkel, ám míg sok felnőtt képes arra, hogy élete során kialakítson magának valamiféle támaszt, hídfőállást, a gyermek erre képtelen – a gyermek védtelen, tanácstalan, gyöngye. Különösen szembetűnő ez a kontraszt olyankor, ha az egyik gyermek jólétben él, minden megadatik neki, kényeztetik, minden földi jóval elárasztják, a másiktól, a szegény családban, szegény társadalomban élő kortársától pedig mindent megtagadnak. Ez utóbbi csoportba tartozó szerencsétlenek gyakran éhezve, az utcán kóborolva, szemétdombokon élnek.

Mivel pedig a gyermek természeténél fogva rendkívül sebezhető, érzékeny, fogékony lény, fájdalmas keserűséggel éli meg helyzetének igazságtalanságát, s ahogy növekszik, állandósul benne a sérelem, a megaláztatás, a félretaszítottág érzése.

A túlélés civilizációi és mellettük a fejlődés civilizációja, vagyis más szavakkal: a léthez kötött lélek (a paraszt, a falu) és a felébresztett lélek (a város és lakói). Kitől van ez? Ki írta? Tadeusz Zieliński?

A művészet, az irodalom már nem teremt mintákat, példákat.

A nyelv. A nyelv szépsége, művészi ereje, bája – ez mind egyre többet veszít jelentőségéből.

A kommunizmusról. Az emberek lerombolták a rendszert, de a rendszer által létrehozott szubsztanciák egy része továbbra is él, működik.

Krzysztof Czyżewski *Czas prowincji* (A vidék ideje) című írását olvasom a *Znak* 2002/7-es számában. A szerző a vidékről mint lehetőségről, mint felfedezésről és alapoktól induló építkezésről beszél. A vidék az úttörők, a romantikusok helye, olyan folyton kutató embereké, akik elvetik mindazt, ami kényelmes és könnyű.

Fridrich Dürrenmatt mondja írásmódszeréről egy interjúban: „folyton mindent előről kezdek... ahányszor szünetet tartok az írásban, kénytelen vagyok mindig előről kezdeni a munkát”. (*Literatura na Świecie*, 1978/5)

Meghallgattam Robert Schumann zongoraversenyét. Utána magáról a szerzőről olvastam. Negyvenéves kora körül hatalmasodott el a betegsége. Egyre nehezebben beszélt. Idővel mind kevésbé tudta megkülönböztetni a valódi hangokat azoktól, amelyek a fejében születtek (hangzó rémképek?). Aztán már minden ütemet túl gyorsnak talál. Negyvennégy éves, amikor a Rajna hullámaiba veti magát. Megmentik, majd elmeógyógyintézetbe zárják, ahol egy-egy világosabb pillanatában még komponál is. Itt él még két évig, 1856-ban hal meg. Felesége, Clara negyven évvel élte túl, végigkoncertezte egész Európát, fellépésein férje műveit játszotta.

Mi fogja meg az embert leginkább az Ótestamentum olvasása közben? A drámaiság, a borzalom, a végzetszerűség érzése.

Az ókori eposzok lapjait istenek, héroszok, emberfeletti lények, gigászok, gilgamesek töltik meg. Ezzel szemben a tömegkultúra korának embere, a közönséges mcdonald's-os kenyérpusztító saját maga válhat önmaga regényhőisévé. Nos, ez a különbség a minőségi irodalom és a népszerű irodalom között.

A kommunikáció fejlődése megkönnyíti a kapcsolatteremtést, ugyanakkor azonban gyökértelenné is teszi az embert, aki most szabadon változtathatja helyét, miközben már egyik helyhez sem kötődik.

Ott, ahol az emberek gyakran vannak kitéve kényszerű emigrálásnak, például Afrikában, a törzsi kötelékeknek erőseknek kell lenniük, másként ugyanis az idegen világba vetett, összezavarodott ember elveszne. Ezért ezek az emberek, bárhova vesse is őket a sors, keresik egymást, igyekeznek egymás közelében lakni, megőrizni közös hiedelmeiket és szokásaikat, „könyökükkel érezni szomszédjuk jelenlétét”. Ez ugyanis növeli biztonságérzetüket, amelyre mindenkinek szüksége van, aki idegen világba szakad.

A világ képének változásáról tervezett esszéhez:

- a vallások a gettóstruktúrából a hálózati struktúra felé haladnak;
- az új diktatúrák, többek között az informatikai forradalom következtében, manapság gyakran kevert formában jelentkeznek, úgy, hogy például demokratikus és liberális jegyeket is hordoznak.

A csendes-óceáni térségben az egyes régiók és kultúrák között meglévő kapcsolatok jóval régebbiek, mint az Európa és Amerika közötti kapcsolatok.

A bugrisság örök. Maria Dąbrowska ezt írja naplójába az 1918. október 28-ai dátumhoz: „Meddig fog még a bugrisság őrjöngeni és uralkodni demokratikus elvek mögé bújva?”

A régi időkben a parasztság akarta, óhajtotta az erős, tekintélyelvű központi hatalmat (királyságot, császárságot), mert benne látta az igazságosság zálogát, a helyi kiskirályok, vidéki önkényurak teljhatalmával, elnyomásával és jogtiprásával szemben védelmet nyújtó menedéket. A szilárd, öröklődő, megközelíthetetlen

hatalmat, még ha olykor könyörtelen, kíméletlen volt is, azért támogatta a nép, mert benne látta egyetlen pártfogóját, védelmezőjét.

Erre a jelenségre figyelt föl Karl A. Wittfogel az *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power* (1957) című alapműben. A szilárd központi hatalom tette lehetővé az ún. öntözéses társadalmak (*hydraulic societies*) fennmaradását, vagyis azokét, amelyeknek léte a nekik juttatott víz mennyiségétől függött, márpedig a vízkészletek éghajlati, földtani és technológiai szempontból korlátozottak voltak. Valakinek el kellett osztania a vizet öntöző csatornák segítségével, különben az erősebb helyi kiskirály mindent elvett volna. Ráadásul a víz felhalmozása érdekében hatalmas tározórendszereket kellett kiépíteni, márpedig ehhez, a korabeli alacsony technológia mellett, munkások óriási tömegeire volt szükség. Ezeket a tömegeket csak szilárd, despotikus erő tudta összeterelni, irányítani. Vagyis, a despotizmusra és annak létezésére feltétlenül szükség volt ahhoz, hogy az emberek életben maradhassanak.

A víz az egyetlen olyan természeti elem, amelyre a régi korok embere befolyást gyakorolhatott. Mert sem az éghajlatra, sem a termőföld minőségére nem volt befolyása. A vizet viszont mozgékonyság jellemzi, vagyis jól irányítható.

Tegyük ehhez hozzá, hogy a régmúlt időkben számos társadalom folytatott öntözéses földművelést. Ugyanakkor nem messze tőlük, a szomszédságukban évezredekken át éltek szegényebb halászó, vadászó stb. törzsek, amelyek nem követték a földművesek példáját. Miért? „Mindig és mindenütt hasonló a helyzet – írja Wittfogel –, az »emberi egyenleg« ugyanis nem csupán materiális, de nem materiális elemekből is áll. Minden arra irányuló kísérlet, hogy kizárólag materiális érveket vegyünk figyelembe, tévesnek bizonyul. Az anyagi tényezőnek természetesen nagy a jelentősége, ám amikor erről beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy másfajta értékeknek is van súlyuk, olyanoknak, mint az egyéni biztonság, szabadság, vagy mint a szokások és hagyományok. Számptalan hagyományos társadalom léte bizonyítja – olyan társadalmaké, amelyek szegénységben, sőt esetenként hosszabb ideig éhínségben éltek, s mégsem tértek át a földművelésre –, hogy milyen vonzóak lehetnek a nem anyagi természetű értékek. Különösen azokban az esetekben látszik ez jól, amikor az anyagi biztonságot kizárólag politikai, gazdasági vagy kulturális alávetettség árán lehetett elérni.”

Elovestam Roman Ingarden *O badaniach filozoficznych Edith Stein* (Edith Stein filozófiai kutatásairól) című művét, amelyben Ingarden Lessinget idézi: „A rögeszme – ez az, ami az embereknek tetszik.”

Jerzy Wolff festőművész: „A művész számára saját műve mintha ismeretlen eredetű volna.” Jóval később olvastam Carter Harman *A Popular History of Music* című művében, hogy Franz Schubert annyira nem volt tudatában annak, mit komponált, hogy recenzióiban, anélkül, hogy tudta volna, saját dalait dicsérte.

Nietzsche *A tragédia születése* című művéből:
– maga a természet is tragikus: állandó megsemmisülés... az elmúlás élménye... elkerülhetetlen, folytonos haldoklás.

Ellenpont:

– dionysosi tragikum és apollói menekülés a szép látszatba.

Egyre uralkodóbbá válik a könyvek praktikus megközelítése: az emberek információkat keresnek bennük – enciklopédikus, nyelvi, utazási információkat.

Ezzel szemben én legtöbbet azzal kínlódtam, hogy leírjam, milyen árnyékot vet egy fa, milyen a Szaharát átszelő folyó csöndje. Ezekre a képekre azonban a kritikusok föl sem figyelnek. Őket a politika, a szociológia, a gazdaság érdekli.

Takarítom az íróasztalomat. Ez leginkább azt jelenti, hogy leszedem az asztalon tornyosuló könyveket, papírokat, és sorban lerakom őket a földre. Az íróasztal most olyan, mint magasba törő faerőd, amelyet könyvoszlopok ostromolnak arra várva, hogy újra följussanak az erőd tetejére.

Georg Eberhard Rumpf (latinosan Rumphius) (1628–1702) német–holland tudós és kutató, Hanauban született. Úttörő szerepet játszott a trópusi flóra kutatásában. Huszonnégy évesen, a Holland Kelet-indiai Társaság alkalmazottjaként, az Indonéziához tartozó Ambonba küldik. 1660-tól magánkereskedő, közben kutatni kezdi Ambon flóráját és faunáját, s ezt a tevékenységet élete végéig – több mint negyven éven keresztül – folytatja.

02. 08. 18.

Schopenhauert olvasom. Azt ajánlja, vezessünk naplót. Ez jó módszer arra, hogy eltöprengjünk minden eltelt napunkon – mit csináltunk, milyen gondolataink támadtak. (Szerintem a naplóírásnál az a fontos, hogy kiválasszunk és megörökítsünk valamilyen részletet, ha csak egyet is, különben a napunk kapaszkodó nélkül telik el. „Időcsapdákat” kell létrehozni, hogy napunk ne suhanhasson el nyomtalanul az idő felszínén).

Pascal, Kierkegaard, Szolovjov perlekedik Istennel. Manapság ugyan ki perlekedik Istennel?

Leggyakrabban észre sem vesszük a többieket. És a többiek sem minket. Olyanok vagyunk, mint Ralph Ellison regényhőse – kölcsönösen láthatatlanok egymás számára.

„Az emberiség két félre oszlik – írja Joachim Lelewel 1844-ben írt *Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej* (Megjegyzések Lengyelország és népe történelméhez) című esszéjében –, egyik fele tevékeny, de a másik ember kárára, akit kényére-kedvére használ és kihasznál: lévén fürge és mindenre kész, a haladás országútján rohanást rohan, számos és különféle cselekedeteket produkál, amelyeknek következményei foglalkoztatják s megindítják az olvasókat: ennek következtében minden beszély róla szól. A másik fajta ember csöndes, nehézkes, magába húzódozó, lustán cammog a haladás országútján, ahol mások folyton folyvást leelőzik; múltba révedő tekintete állhatatosan egy irányba néz; állandó és keserves küszködése színe vesztett, élettelen kifejezésekben megnyilvánuló, unalmas emlékezéseknek szolgál tárggyául. Ha pedig nagy néha felriad a nyomor iránt mutatott érzéketlenségé-

ből, felhorgadása, kitörése képes a világot megrengetni, a történetíró elbűvölni, ám ez csak pillanatnyi fellángolás, mert máris letűnik a színről, s elmerül a változást nem ismerő egyformaság csöndjében.”

Joachim Lelewel, *Wybór pism historycznych*
(Válogatott történelmi levelek)

Napjainkban a szavak olyanok, mint a bibliai „pengő cimbalom” – nem járnak semmiféle következménnyel, nem köteleznek semmire. A szavak már nem adnak szárnyakat a képzeletnek, de nem is rombolnak, nem is sebeznek, mert akarat nélküliek, súlytalanok, már semmit sem jelentenek.

Hogy csak egyetlen példát említsek: a pápa felemeli szavát az iraki háború ellen. Ám kormányunk – miközben a pápa előtt térdel – nyíltan támogatja a háborút. Ez a megalkuvás azonban senkire sincs hatással, senkiben nem kelt viszolygást vagy ellenkezést.

Az is eszembe jutott, hogy az irodalom válságának forrását vajon nem a szavaknak ebben a leértékelődésében kell-e keresnünk, hiszen a szó az irodalom építőeleme, s ha az írónak ilyen silány anyagból kell építkeznie, nem hozhat létre erőteljes és fontos műveket.

Zofia Gebhard wrocławii költőnő írja egyik levelében: „Nem kérdezem, mi újság Nálad, mert a te életmódodtól szédül az ember feje.” Hogy pedig kevéske nyugalmat és csöndet csempésszen életem örült tempójába, végletekig telített időbeosztásomba, azt írja, hogy kertjében megjelentek a madarak, vagy hogy krumplinudlit főzött gombás szósszal, esetleg csak úgy, váratlanul küld egy szárított ibolyaszirmot.

Az embernek megadatik a dolog *lehetősége*, de nem maga a dolog. Ez utóbbit előbb meg kell *szereznie*, utána kell járnia, néha igen nagy erőfeszítéssel. Ennek az egésznek ez a cselekvő, akarással átítatott erőfeszítés a legalapvetőbb, nélkülözhetetlen eleme.

Nálunk lépten-nyomon semmibe veszik a következő ókori alapelvet:

Non omne licitum honestum (nem minden tisztességes, ami megengedett).

Andrzej Oseka recenziót írt (*Gazeta Wyborcza*, 2003. 03. 1–2.) Marcin Giżycki *Słownik kierunków, ruchów i kluczowych pojęć sztuki drugiej połowy XX wieku* (A XX. század második felének művészetében fellépő irányzatok, mozgalmak és alapfogalmak szótára) című könyvéről, s ebben arra hívja fel a figyelmet, hogy az alkotás helyét átvette a névadási mánia („művek helyett elnevezések”), a kritikusok ahelyett, hogy, mint régebben, a művészt és annak művészetét értékelnék, manapság „címkék gyártásával foglalkoznak, amelyeket aztán rájuk lehet ragasztani”.

Találó megjegyzés! Mert senki sem azt kérdezi, hogy valami jó-e vagy rossz, hatásos-e vagy hatástalan, hanem azt, hogy konceptről, minimal artról, op- vagy pop-artról van-e szó. Ily módon piedesztálra surranhat bármely középszer, elég, ha az adott műhöz megfelelő skatulyát és elnevezést találnak. Vagyis, ezek az

elnevezések csupán protézisek, kimódolt szimulákrumok, amelyeket a valóságos értékek helyett használnak. Először is azért, mert mára elveszett a közmegegyezés azzal kapcsolatban, hogy mi a vitathatatlan érték, másodsor pedig azért, mert ezek a semmiféle objektív értékeket nem hordozó képződmények elnevezések mögé bújnak, s ez lehetővé teszi, hogy létezzenek és érvényességre tartsanak igényt.

03. 03. 11.

Véletlenül kezembe akadt Bronisław Malinowski *Naplója*. Az 1914-es évnél nyitottam ki, és azonnal megtudtam két fontos dolgot:

az első – Witkacyt már 1914-ben, Ceylonon foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata: „...meg akartam ölni magamat. Halántékomhoz szorított Browninggal ültem”, ami megerősíti azt a feltevést, hogy az öngyilkossági szándék egyfajta velünk született tulajdonság, s az emberek bizonyos csoportja folyton erre a megoldásra hajlik;

a második – Malinowski úgy dönt, hogy helyszíni kutatásokat fog végezni a trópusi éghajlatú Új-Guineán, miközben utálta a trópusokat: „Erős rettegés a trópusoktól; undor a párás melegtől – egyfajta páni félelem a rettenetes hőség lehetőségétől.”

03. 03. 16.

Egy hete fejeztem be Maria Dabrowska *Życie moje cudowne...: Dzienniki w jednym tomie* (Csodálatos életem... Emlékiratok egy kötetben) című könyvét. Most jegyzeteket készítek belőle.

1919. 01. 05.

„... Az események, amelyeket átélünk, különleges módon hatottak az emberek külsejére. Minden arc kifejező és egyedi lett.”

[Narutowicz államelnök meggyilkolásáról:]

„...a személyiség titka alapvetően áthatolhatatlan dolog.”

Mindenütt „a legkülönbélebb szellemi és erkölcsi csőcselék gyülevész hordái”. Az író feljegyzi, hogy az államfőt meggyilkoló Niewiadomski sírjához „nem kisebb tömegek zarándokoltak, mint Narutowicz koporsójához”. Ebből Dąbrowska a következő tanulságot vonja le:

„...a mi népünk két népből tevődik össze, amelyeknek közös a beszélt nyelvük, de nem a lelki nyelvük.” S Dąbrowska, az *Éjjelek és nappalok* szerzője ettől a gondolatától „babonásan reszket”.

1929. 06. 20.

„Egyfajta testi fogyatékoságnak tartottam, [...] hogy Lengyelország mindent felemásan old meg, nem mer az alapokig ásni.”

A harmincas évek:

„Borzasztó dolog élni és dolgozni ebben az oly hálátlan országban, amelyben csupán néhány embert lehet szeretni.”

1936. 11. 18.

„Lengyelország fokozatosan a banditák és huligánok országa lesz. Egy tisztességes embernek elég csak megszólalnia, máris közeledik felé a gyilok, kés, bokszer – a trágya.”

1936. 11. 28.

„A »Goniec Warszawski« hasábjain megtámadták a szövetkezés eszméjét. Lengyelországban most már valóban semerre sem lehet mozdulni. És a nacionalizmus nevében megtorpedózzák az egyetlen alkotó, hasznos tevékenységet...”

1937. 03. 12.

„Orzeszkowa levelezését olvasom. A nagy magány végtelen szomorúsága lengi be a leveleket. Lengyelországban mindig olyan volt a helyzet, mint most. Moslák és leköpés a nagyoknak és nemes lelkűeknek, elismerés és lelkesedés az ostobáknak vagy született gazembereknek.”

1956. 08. 24.

„Mennyire destruktív tényező a politizálás!”

1960. 04. 25.

„...a megegyezés lehetetlensége, az ítéletalkotás lehetetlensége, a megkülönböztetés lehetetlensége – ez napjaink lényege.”

1964. 12. 10.

„Az ember már nem szabad. Hány, de hány rabságba taszító függőség jut neki osztályrészüln.”

Quam parva sapientia regitur mundus! („Mily kevés bölcsességgel lehet a világot kormányozni!”).

Verba praescripta – eleve elrendelt szavak.

Úgy február vége felé, az utcán jártamban észrevettem, hogy az egyik kertben a hó alól kikandikál egy zöld puszpáng ágacska. A zöld hajtás friss volt, idei, a tavasz hírnöke. Közeledik a tavasz! – gondoltam, de ahelyett, hogy örömmel töltött volna el a gondolat, szomorúan és bizonyos csalódottsággal mentem tovább. Már itt a tavasz – ismételtem el magamban gondterhelten, mintha valamitől megfosztott volna ez a megállapítás. De mitől?

Nos, megfosztódtam attól a csodálatos érzéstől, amely eltölt bennünket, amikor valamilyen szép, fennkölt dologra várakozunk. Olyankor tapasztaljuk ezt, amikor a várakozás időszakát éljük át, ám amikor ez véget ér, az érzés eltűnik, fájdalmas úrt hagyva maga után. Ez történt most is. Arra gondoltam – tavasz! És ez a megállapítás egyszerre volt örömteli, amiért a kellemetlen tél után melegebb évszak közelít, ugyanakkor szomorú is, mert véget ért a várakozás reményekkel és vágyakkal teli időszaka.

Fordította: Szenyán Erzsébet